

A romákkal szembeni hátrányos megkülönböztetéssel kapcsolatos adatgyűjtés új módszereinek kidolgozása, kísérleti alkalmazása és terjesztése a közszolgáltatásokban (ADinPS).

az Európai Unió által finanszírozott projekt
(REC-AG-2019/REC-RDIS-DISC-AG-2019)

Jelentés a diszkriminációs tesztek alkalmazásáról a megkülönböztetés mérésére a romákkal szembeni diszkrimináció mérése a közszolgáltatásokban

Scharle Ágota és Erős Hanna
február 2022

A projektet az Európai Unió 2014-2020 közötti időszakra szóló Jogok, egyenlőség és polgárság programja finanszírozta.

A jelentés tartalma kizárólag a szerzők véleményét tükrözi, és kizárólag az ő felelősségükre készült. Az Európai Bizottság nem vállal felelősséget a benne foglalt információk felhasználásáért.

Az "Új módszerek a romákkal szembeni diszkriminációval kapcsolatos adatgyűjtésben a közszolgáltatásokban (ADinPS)" című projektet 2020 májusa és 2022 februárja között a Közép-európai Egyetem (CEU, Magyarország) [Politikai Tanulmányok Központja](#) által vezetett konzorcium valósította meg, amelynek tagjai a [Budapest Institute for Policy Analysis](#) (BI, Magyarország), az [Etnikumközi Párbeszéd és Tolerancia Központ - Amalipe](#) (Bulgária), a [ROMEIA](#) (Csehország) és az [Autonómia Alapítvány](#) (Magyarország).

A projekt célja az volt, hogy hozzájáruljon a romákat a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés során érő megkülönböztetés elleni küzdelemhez olyan adatgyűjtési módszerek kifejlesztése, kísérleti alkalmazása és terjesztése révén, amelyeket a nem kormányzati szervezetek könnyen alkalmazhatnak, és amelyek segítségével rendszeresen és szisztematikusan nyomon követhető a megkülönböztetés.

A projekt során három alulról szerveződő civil szervezet, az Amalipe (Bulgária), a ROMEIA (Csehország) és az Autonómia Alapítvány (Magyarország) hat kísérletben (országonként kettő) kipróbálta a titkos vásárlás módszertanát:

- Bulgária: iskolai beiratkozás, önkormányzati szociális lakásokhoz való hozzáférés,
- Csehország: iskolai beiratkozás, önkormányzati helyiségek bérlése,
- Magyarország: iskolai beiratkozás, gépkocsi nyilvántartásba vétele,

és adatokat gyűjtött a romákat a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés során érő diszkriminációról, mind online portálokon keresztül, mind a szolgáltatókkal való személyes kapcsolatfelvétel során.

E kísérletek adatai alapján készült ez a jelentés.

© Budapest Institute for Policy Analysis, 2022, Budapest.

Ez a munka [CC BY-NC 4.0 licenc](#) alatt áll.

Az ADinPS projektet az Európai Unió 2014-2020 közötti időszakra szóló Jogok, egyenlőség és polgárság programja (REC) finanszírozta.

A jelentés tartalma kizárólag a szerzők véleményét tükrözi, és kizárólag az ő felelősségükre készült. Az Európai Bizottság nem vállal felelősséget a benne foglalt információk felhasználásáért.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	4
1.1. A projekt céljai	4
1.2. Meglévő bizonyítékok és a projekt hozzáadott értéke	4
Népességfelmérésekből származó bizonyítékok	5
A levelezéses tesztelésből származó bizonyítékok	5
Az oktatásban tapasztalható megkülönböztetéssel kapcsolatos bizonyítékok	6
2. A kísérletek végrehajtása	6
2.1. A munkaterv vázlata és a résztvevők.....	7
2.2. A megkülönböztetés vizsgálatának módszere.....	7
2.3. Szolgáltatások választéka.....	8
2.4. A kísérletek felállításának általános megközelítése	11
3. Az iskolai kísérletek felépítése és eredményei.....	11
3.1. Iskolai kísérletek a Cseh Köztársaságban.....	12
3.2. A magyar iskolakísérlet eredményei.....	13
3.3. A bolgár iskolakísérlet eredményei	15
3.4. A három iskolai kísérlet eredményeinek összehasonlítása	18
3.5. Egyéb kísérletek.....	19
Helyiségbérleti kísérlet Csehországban.....	20
Lakáskísérlet Bulgáriában.....	21
Autó regisztráció Magyarországon	22
4. Tanulások a diszkriminációs tesztek alkalmazásáról	23
5. Hivatkozások	23
6. Függelékek.....	26
6.1. Háttérinformációk a bolgár iskolakísérletről.....	26
A nyers válaszadási arányok kiszámítása	26
Fontos iskolai dátumok Bulgáriában	26
6.2. Példák az iskolai válaszokra	26
Példák az iskolai válaszokra Bulgáriában	26
Példák a magyarországi iskolák válaszára	27
6.3. Háttérinformációk a bolgár lakásépítési kísérletről	28
6.4. Levélminta a cseh telephelyi kísérletben	28

1. Bevezetés

Az "Új módszerek a romákkal szembeni diszkriminációval kapcsolatos adatgyűjtésben a közszolgáltatásokban (ADinPS)" című projektet 2020 májusa és 2022 februárja között a Közép-európai Egyetem (CEU, Magyarország) Politikai Tanulmányok Központja által vezetett konzorcium valósította meg, amelynek tagjai a Budapest Institute for Policy Analysis (BI, Magyarország), az Etnikumközi Párbeszéd és Tolerancia Központ - Amalipe (Bulgária), a ROMEIA (Csehország) és az Autonómia Alapítvány (Magyarország).

Ez a jelentés hat olyan kísérlet céljait, módszereit, folyamatát és eredményeit foglalja össze, amelyek célja a romákkal szembeni diszkrimináció mérése volt a közszolgáltatásokban. A fejezet további része a projekt céljait és logikáját vázolja fel, és röviden bemutatja a romákkal szembeni hátrányos megkülönböztetéssel kapcsolatos meglévő bizonyítékokat. A 2. fejezet a projekt általános módszertanát ismerteti, míg a 3. és 4. fejezet a hat kísérletre összpontosít. Az 5. fejezet összefoglalja a projekt során szerzett bizonyítékokat, míg a 6. fejezet néhány tanulságot vázol fel a diszkriminációs tesztek nem kormányzati szervezetek általi alkalmazásával kapcsolatban.

1.1. A projekt céljai

A projekt célja az volt, hogy hozzájáruljon a romákat a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés során érő megkülönböztetés elleni küzdelemhez olyan adatgyűjtési módszerek kifejlesztése, kísérleti alkalmazása és terjesztése révén, amelyeket a nem kormányzati szervezetek könnyen alkalmazhatnak, és amelyek segítségével rendszeresen és szisztematikusan nyomon követhető a megkülönböztetés.

Az indoklás mögött az állt, hogy bár a diszkriminációs tesztelés nem teszi lehetővé a diszkrimináció minden aspektusának vizsgálatát, a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés akadályaira vonatkozó bizonyítékok általános hiánya miatt ez a módszer nagyban hozzájárulhat a bizonyítékbázis kialakításához. Mivel a diszkriminációs tesztelés viszonylag olcsó, a nem kormányzati szervezetek rendszeresen alkalmazhatják a diszkrimináció nyomon követésére és mérésére olyan szolgáltatások esetében, amelyek különösen fontosak a romák számára. Ez különösen hasznos lehet azokban az országokban, ahol az egyenlőséggel foglalkozó szervek viszonylag gyengék mind a politikai mandátumuk, mind a személyzet létszáma tekintetében.

A projektnek tehát három fő célja volt. Először is, hogy bizonyítékokat gyűjtsön a romák társadalmi befogadása szempontjából kiemelten fontos szolgáltatások diszkriminációjáról, és ezáltal hozzájáruljon a romastratégiák nyomon követéséhez és javításához. Másodszor, a diszkriminációs tesztelés rendszeres használatának lehetőségeinek tesztelése a közép- és kelet-európai nem kormányzati szervezetek által. Harmadszor, az új bizonyítékok felhasználása a diszkriminációval kapcsolatos tudatosság növelésére és a hatékony diszkriminációellenes intézkedésekért való lobbizásra.

1.2. Meglévő bizonyítékok és a projekt hozzáadott értéke

Bizonyított, hogy a romákkal szembeni előítéletek széles körben elterjedtek Közép- és Kelet-Európában, és az is jól dokumentált, hogy a romák munkaerő-piaci kirekesztése részben a munkáltatói megkülönböztetésnek köszönhető. A romákkal szembeni diszkrimináció a közszolgáltatásokban azonban sokkal kevésbé dokumentált (Hojnik et al 2018).

Népszámlálásokból származó bizonyítékok

A lakossági felmérések, amelyek a közvélemény megítélését rögzítik, azt mutatják, hogy a romákkal szembeni megkülönböztetés széles körben elterjedt Európában, de az egyes országok között nagy eltérések vannak. Az Eurobarométer e témában végzett legutóbbi rendelkezésre álló felmérése¹ szerint 2019-ben Bulgáriában viszonylag alacsony, Magyarországon jóval magasabb, a Cseh Köztársaságban pedig körülbelül az uniós átlagnak megfelelő volt a diszkriminációt széles körben elterjedtnek érzékelő lakosság aránya.

Ezek az észlelések általában alábecsülik a tényleges megkülönböztetést, mivel függnek a megkülönböztetés fogalmának kulturálisan és jogilag meghatározott normáitól, valamint a válaszadók érzékenységétől és a megkülönböztető gyakorlatoknak való kitettségétől. Ugyanebben a felmérésben, amikor arról kérdezték őket, hogy jól érzik-e magukat, ha roma kollégájuk van a munkahelyükön, az elutasítási arány sokkal magasabb volt Bulgáriában (37%), mint a Cseh Köztársaságban (30%) vagy Magyarországon (22%).

Úgy tűnik, egyre inkább tudatosul, hogy a megkülönböztetés káros az egész társadalomra nézve, és többet kellene tenni a diszkrimináció csökkentése érdekében. Mindhárom országban a lakosság többsége úgy véli, hogy a romák jobb integrációja előnyös lenne a társadalom számára, bár Magyarországon (72%) sokkal nagyobb a közvélemény támogatása az integrációs erőfeszítések iránt, mint a Cseh Köztársaságban (58%) és Bulgáriában (49%). Ugyanakkor a lakosság nagy része úgy véli, hogy az oktatás, az egészségügy, a lakhatás és a foglalkoztatás területén a kormányzat integrációs erőfeszítései nem léteznek vagy nem hatékonyak (48% Magyarországon, 54% Bulgáriában, 58% Csehországban).²

A levelezési tesztesztből származó bizonyítékok

A hátrányos helyzetű etnikai kisebbségekkel szembeni munkáltatói diszkriminációt jól dokumentálják a megfelelési teszteken alapuló vizsgálatok ([Neumark 2018](#); [Zschirnt és Ruedin 2016](#), [Lippens et al 2020](#), [Lancee 2021](#)), és van néhány bizonyíték kifejezetten a közép- és kelet-európai romákkal kapcsolatban ([Bartos et al 2016](#), [Olasz 2020](#)). A közszolgáltatások terén tapasztalható megkülönböztetésről sokkal kevesebb bizonyíték áll rendelkezésre, és különösen kevés a Közép- és Kelet-Európára összpontosító tanulmány ([Bertrand és Duflo 2017](#), [Hansen, J. A. és Tummers, L. 2020](#)).

Van azonban néhány friss tanulmány, amely a romák hátrányos megkülönböztetését állapítja meg a magánbérleti piacon ([Bartoš et al 2016](#)) és a közfoglalkoztatási szolgáltatásokban ([Mikula és Montag 2022](#)) a Cseh Köztársaságban, valamint a különböző önkormányzati szolgáltatásokhoz való hozzáférésben Magyarországon ([Simonovits et al 2021](#)). Ezek a tanulmányok a megkülönböztetés explicit és hallgatóságos formáit egyaránt dokumentálják, azaz a közszolgáltatások válaszadási aránya, valamint a válaszadás minősége az ügyfél etnikai háttere szerint változik. Egyes újabb tanulmányok szerint ez részben azzal magyarázható, hogy a köztisztviselőknek kevés az idejük, és a nagy munkaterheléssel való megbirkózás egyik módjaként diszkriminálhatnak ([Andersen és Guul 2019](#), [Olsen et al 2021](#), [Taghizadeh 2021](#)).

¹ Eurobarométer speciális felmérés 2019/493. A vonatkozó kérdések a következők: QC1.3, QC8R. https://data.europa.eu/data/datasets/s2251_91_4_493_eng?locale=en

² Eurobarométer 2019. QC8R.

Az oktatásban tapasztalható megkülönböztetéssel kapcsolatos bizonyítékok

Az oktatás a közszolgáltatások különösen fontos területe, mivel a magas színvonalú oktatáshoz való hozzáférés terén mutatkozó egyenlőtlenségek nagymértékben meghatározzák a gyermekek esélyeit nemcsak a munkalehetőségek, hanem a társadalmi befogadás valamennyi dimenziója tekintetében. A közoktatáshoz való egyenlőtlen hozzáférés hosszú távon kihat a hátrányos helyzetű gyermekek készségeinek kialakulására, következésképpen felnőttkori foglalkoztathatóságukra, jövedelmükre és jólétükre (OECD 2019). Az iskolai szegregáció (különösen az etnikailag vegyes iskolák szegregált osztályai) szintén pusztító hatással lehet a fiatalok identitásának, önbecsülésének és etnikumközi kapcsolatainak fejlődésére (Messing 2016).

Egyre több (főként minőségi) bizonyíték van arra, hogy a romákkal szembeni megkülönböztetés széles körben elterjedt a közoktatási rendszerben Közép- és Kelet-Európában (Ohidy és Forray 2019). A mögöttes okok szorosan összefüggnek egymással, és nehezen szétválaszthatók. A tanároknak lehetnek előítéleteik a romákkal szemben (akárcsak polgártársaiknak, vö. Kisfalusy et al 2021, Lambrev et al 2020), vagy magatartásukat a nem roma szülők (vélt) előítéleteihez igazítják, vagy megpróbálják elkerülni azt a többletterhet, amelyet a roma gyerekek (akiknek többsége alacsony társadalmi-gazdasági háttérű családokból származik) tanítása várhatóan megkövetel. A szabad iskolaválasztás és a területi szegregáció általában felerősíti ezeket a mögöttes tényezőket, mivel lehetővé teszi az iskolák számára, hogy kiválasszák azokat a gyerekeket, akiket könnyebbnek tartanak tanítani (és akik jobban teljesítenek a vizsgákon), és lehetővé teszi a szülők számára, hogy elkerüljék azokat az iskolákat, ahol magas az alacsony státuszú gyerekek aránya.³ A vegyes képességű osztályok tanításához szükséges tanári készségek általános hiánya szintén hozzájárul az iskolai szegregációra való hajlamhoz.

A közvélemény-kutatási adatok arra is utalnak, hogy a többségi szülők roma gyerekekkel szembeni előítéletei az iskolai szegregáció és diszkrimináció egyik mozgatórugója. A 2019-es Eurobarométer-felmérés szerint a Cseh Köztársaságban (40%) és Bulgáriában (34%) a legmagasabbak között van azoknak a válaszadóknak az aránya, akik kényelmetlenül éreznék magukat, ha a gyermeküknek roma iskolatársai lennének, Magyarországon pedig valamivel az uniós átlag alatt (25%).

A diszkriminációnak az iskolákhoz való hozzáférésre gyakorolt ok-okozati hatását bizonyító bizonyítékok viszonylag korlátozottak. Az iskolai beiratkozással kapcsolatban kevés levelező tanulmány létezik (amelyeket széles körben használtak a munkaerő-piaci megkülönböztetés mérésére), és nincs tudomásunk olyanról, amelyet Közép- és Kelet-Európában hajtottak volna végre (Olsen et al. 2021 a muszlim gyermekek iskolába jutását vizsgálta Dániában, Taghizadeh 2021 a svédországi arab gyermekekre összpontosított).

2. A kísérletek végrehajtása

Ez a fejezet röviden ismerteti a projekt során elvégzett hat kísérlet megtervezéséhez és végrehajtásához alkalmazott megközelítésünket. A mytery shopping módszerrel kapcsolatos etikai kérdéseket egy külön dokumentumban tárgyaljuk részletesen.

³ Az ingyenes iskolaválasztás erősebb szegregációhoz vezethet a városokban, ahol több iskola áll rendelkezésre: a hátrányos helyzetű kisebbségek gyermekei kevésbé hajlamosak a távoli iskolákba ingázni, mert információs hátrányok, az ingázás költségei nagyobb terhet rónak a családi költségvetésre, vagy mert félnek az ismeretlentől (Kézdi és Kertesi 2013).

2.1. A munkaterv vázlatja és a résztvevők

A projektet a CEU CEPS koordinálta, és három alulról szerveződő szervezet, valamint a Budapest Intézet valósította meg. A három alulról szerveződő civil szervezet az Amalipe (Bulgária), a ROMEA (Csehország) és az Autonómia Alapítvány (Magyarország) volt. A projekt kezdeti szakaszától kezdve részt vettek a tesztelendő szolgáltatási területek kiválasztásától a lobbitevékenység eszközeinek kidolgozásáig és alkalmazásáig. A nem kormányzati szervezetek feladata volt a romák helyzetére és az egyes szolgáltatások megszervezésére vonatkozó információk gyűjtése és értelmezése országukban, míg a Budapest Intézet feladata a kísérletek módszertani keretének meghatározása, a kísérletek tervezésének és végrehajtásának irányítása, szükség esetén technikai segítségnyújtás, valamint az adatok elemzése volt.

A projekt első szakaszában áttekintették a szakirodalmat, részletesen feltérképezték a közszolgáltatásokkal kapcsolatos titkos vásárlási technikák alkalmazásával kapcsolatos lehetséges etikai aggályokat, és megvitatták, hogy a részt vevő országokban a romák számára mennyire relevánsak az egyes szolgáltatások.

A második szakaszban a résztvevők hat területet jelöltek ki, amelyeken dolgozniuk kellett, majd január és augusztus 2021 között előkészítették és végrehajtották az online kísérleteket. A személyes kísérletet 2021 szeptemberében hajtották végre. A hat szolgáltatás a következő volt:

- Bulgária: iskolai beiratkozás, önkormányzati szociális lakásokhoz való hozzáférés
- Csehország: iskolai beiratkozás, önkormányzati helyiségek bérlése
- Magyarország: iskolai beiratkozás, gépkocsi regisztráció

A harmadik szakaszban a munkát párhuzamosan szervezték: A civil szervezetek az előzetes eredményeket a módszer terjesztésére és a lobbitevékenység eszközeinek kidolgozására használták fel, míg a Budapest Intézet az adatok elemzésén dolgozott.

Az utolsó szakasz 2022 januárjában és februárjában a terjesztésre és a lobbizásra összpontosított.

2.2. A megkülönböztetés vizsgálatának módszere

E projekt céljaira a diszkriminációs tesztelést (vagy titkos vásárlást⁴) a résztvevő megfigyelés egy sajátos módszereként definiáltuk. A résztvevő (vagy egy avatár) a szolgáltatás felhasználójaként lép fel, és a szolgáltatásnyújtás különböző aspektusait figyeli meg, míg a szolgáltatót képviselő tisztviselőt nem tájékoztatják arról, hogy megfigyelés alatt áll. Esetünkben a szolgáltatások hozzáférhetőségére összpontosítunk, és elsősorban arra vagyunk kíváncsiak, hogy a romák tapasztalnak-e diszkriminációt e tekintetben. A résztvevők egy előre meghatározott forgatókönyvet követnek, amely meghatározza a szolgáltató esetleges kérdéseire vagy reakcióira adott reakcióikat is. A résztvevőket úgy "konstruáljuk" vagy választjuk ki, hogy etnikai háttérükben különbözzenek, de minden más jellemzőjükben azonosak vagy hasonlóak legyenek. Így a különböző etnikai csoportokhoz tartozó résztvevők eredményeiben megfigyelt különbségek etnikai diszkriminációnak tulajdoníthatók.⁵

⁴ A projekt eredeti címe a "titkos vásárlásra" utalt, amelyet gyakrabban használnak a módszer kereskedelmi alkalmazásaiban. Mivel a tudományos tanulmányok a "diszkriminációs tesztelés" kifejezést használják erre a módszerre, ebben a jelentésben ezt a kifejezést választottuk.

⁵ Az eredményekben még mindig lehet némi torzítás, ami abból a tényből ered, hogy az iskolázottsági szintek különböző jeleket jelentenek a romák és a nem romák számára, amint azt a következő fejezetben tárgyaljuk.

Az ilyen teszteket különböző kommunikációs csatornákon keresztül lehet végrehajtani. A csatornaválasztástól függően a résztvevők lehetnek valós személyek, akiket ügyfélként képeztek ki, és valós idejű, interaktív kapcsolatot kezdeményezhetnek a közszolgáltatókkal személyesen, telefonon vagy chat segítségével. A résztvevők lehetnek avatarok, azaz "konstruált" személyiségek is: ez akkor alkalmazható, ha a szolgáltatóval való kapcsolattartáshoz nem szükséges az ügyfél valós idejű jelenléte, például e-mail vagy levél küldése hagyományos postai úton.

A módszer előnye, hogy megbízható bizonyítékot szolgáltat a megkülönböztetés mértékéről, és viszonylag alacsony költséggel megvalósítható (legalábbis az avatarok használata esetén). A módszer fontos korlátja, hogy a diszkrimináció megragadására leginkább a szolgáltatáshoz való hozzáférés kezdeti szakaszában alkalmas, mivel a későbbi szakaszokban a költségek és az etikai kockázatok túl magasak lesznek (Nathan és White 2021). Az etikai kockázatok már a szolgáltatáshoz való hozzáférés kezdeti szakaszában is aggodalomra adnak okot, ezért a kísérleteket körültekintően kell megtervezni.

Az eredmények megbízhatósága nagyon érzékeny a kísérletek megtervezésére és végrehajtására ([Bertrand és Duflo 2017](#)). Az egyik fontos kérdés annak biztosítása, hogy a roma és nem roma ügyfelek valóban csak etnikai hovatartozásukban különbözzenek, ami nemcsak a személyes jellemzőikre, hanem a szolgáltatóval való kapcsolatfelvétel körülményeire is vonatkozik. Egy másik fontos kérdés annak biztosítása, hogy a kezelt (roma ügyfél által felkeresett) és a nem kezelt (nem roma ügyfél által felkeresett) szolgáltatók összehasonlíthatóak legyenek. Bizonyos esetekben ezt úgy lehet biztosítani, hogy ugyanazt a szolgáltatót többször is megkeresik. Sok esetben ez a kísérlet lelepleződésének kockázata miatt nem kivitelezhető. Az utóbbi esetben a szolgáltatók véletlenszerű beosztása a kezelt és a nem kezelt csoportba biztosíthatja, hogy a két csoport *átlagosan* ugyanazokkal a jellemzőkkel rendelkezzen.

2.3. Szolgáltatások választéka

Két fő szempont vezérelte a projektben tesztelendő szolgáltatás kiválasztását. Először is, hogy a szolgáltatások relevánsak legyenek a roma közösség számára, másodsor pedig, hogy a megkülönböztetés tesztelésének módszere megvalósítható legyen. A megvalósíthatóság több szempontot is felölelt: etikai kockázatok, a felderítetlenség kockázata (azaz, hogy a konstruált ügyfeleket valósan fogadják el), megfelelő mintanagyság annak érdekében, hogy a diszkrimináció megbízható mérését kapjuk, valamint a megvalósítás költségei.

Ennek megfelelően olyan **szolgáltatások** kiválasztására törekedtünk, amelyek

- állami intézmény nyújtja
- nem túl költségesek vagy életmentőek (a valódi felhasználók káros kiszorulásának elkerülése érdekében).
- a romák használják
- gyakran használják (hogy a hirtelen megnövekedett megkeresések ne tűnjenek gyanúsak)
- kívülálló, azaz nem a településen élő személyek használhatják, vagy az újonnan érkezők számára relevánsak lehetnek
- a felhasználás önkéntes és jellemzően az ügyfél által kezdeményezett (ezért nem tudjuk a kötelező védőoltásokat figyelembe venni).
- bizonyos mérlegelési lehetőséget kell biztosítani a köztisztviselő számára (ami egyes ügyfelek hátrányos megkülönböztetésére használható fel)
- az ügyfelek valamilyen online csatornán (e-mail, facebook, web) keresztül kérhetnek információt a szolgáltatásról.

- ideális esetben a megfelelő vizsgálathoz nem szükséges a helyszín alapos ismerete (mivel ez növelné a vizsgálatra fordított időt és pénzt).
- ideális esetben a szolgáltatónak legalább 60 különálló irodája van - ez segít nekünk abban, hogy elegendő megfigyelést generáljunk anélkül, hogy gyanússá válnánk.

A kiválasztott szolgáltatások esetében olyan helyzetet határoztunk meg, amelyben megfigyelhettük az ügyfél és a köztisztviselő közötti interakciót. Ezeket a helyzeteket a következőkre vázoltuk fel

- viszonylag egyszerű legyen (így továbbra is össze tudjuk hasonlítani a különböző ügyfelek által kezdeményezett helyzeteket, és mérni tudjuk a rendőrök helyzetkezelésében mutatkozó különbségeket), de
- még mindig van némi mozgástér a diszkrécióra
- minimális erőfeszítést igényel a szolgáltató részéről: egyetlen szolgáltatásra vonatkozik, konkrét információt kér a szolgáltatásról (ahelyett, hogy ténylegesen megkísérelné a szolgáltatás igénybevitelét), olyan kérdésre kérdez rá, amely gyakran felmerül, és így valószínűleg standard választ fog kiváltani.

Az etikai kockázatokat és a rendelkezésre álló forrásokat figyelembe véve olyan stratégiát alkalmaztunk, amely négyféleképpen kezelte az etikai kockázatokat:

- 1) főként a szolgáltatóval való kapcsolatfelvétel telefonos és online csatornáira összpontosítanak.
- 2) inkább az információkérésre összpontosítanak, mint a szolgáltatás tényleges igénybevitelére
- 3) megfelelő mintavételi eljárásokat és időzítést alkalmaznak a beavatkozások végrehajtása során.
- 4) anonimizálja az eredményeket.

A szolgáltatások és a lehetséges forgatókönyvek rövid listáját az 1. táblázat tartalmazza, amelyek mindegyike online csatornára támaszkodik. A világválság nagyban megkönnyítette az online csatornák használatának megvalósíthatóságát, mivel a közszolgáltatók áttértek ezek használatára.⁶ A projektpartnerekkel folytatott megbeszéléseket követően, amelyek során felmerült az az aggodalom, hogy az online csatorna használata jelentősen csökkentheti kutatásunk relevanciáját (mivel a romák valószínűleg gyakrabban használnak más, személyesebb csatornákat), egy személyes kapcsolatfelvételen alapuló forgatókönyvvel egészítettük ki. A véglegesen kiválasztott szolgáltatásokat szürkével jelöltük.

Az etikai kockázatok csökkentése érdekében minden ilyen scenárió esetében szintetikus személyazonosságokat és automatizált eljárásokat használunk (az e-mailekben), hogy a találkozás ügyféloldalán ne legyenek természetes személyek. A szolgáltatási kapacitás pazarlásának csökkentése érdekében minden egyes forgatókönyvet úgy terveztünk, hogy a lehető legkisebb legyen a szolgáltató részéről szükséges erőfeszítés: egyetlen szolgáltatásra vonatkozik, konkrét információt kér a szolgáltatásról (ahelyett, hogy ténylegesen megpróbálnánk igénybe venni a szolgáltatást), és olyan

⁶ Lásd például a cseh iskolákra vonatkozó szabályok leírását az első hullámban: <https://www.expats.cz/czech-news/article/czechs-schools-will-conduct-enrollment-for-2020-2021-school-online>.

kérdésre kérdez rá, amely gyakran felmerül, és így valószínűleg standard választ fog kiváltani. A találkozás további egyszerűsítése érdekében minden beavatkozás csak egy ügyfelet érint.

1. táblázat. A kiválasztott forgatókönyvekre jellemző kockázatok

szolgáltatási terület	csatorna		kockázatok	kockázatcsökkentés
1 3 év körüli gyermek beiskolázása vagy napközbeni gondozása	email / FB üzenet	az anya azt kérdezi, hogy lesz-e hely a gyermekének a következő félévben.	növeli az iskola/gyermekgondozási intézmény adminisztrációját	a korlátozott adminisztratív kapacitással rendelkező kis falvak kizárása (vagy alulmintázása)
2 ifjúsági garancia	online regisztráció a YG weboldalán / személyes látogatás	ifjúsági nyilvántartások, hogy tájékoztatást kérjenek a képzési lehetőségekről	a PES adminisztrációjának kis mértékű növelése (szokásos eljárás)	kizárja a személyzeti hiányos PES-egységeket? a beavatkozást egy kevésbé forgalmas időszakra időzíti?
3 érdeklődjön az önkormányzati tulajdonú (bérelhető) lakások elérhetőségéről.	személyesen / telefonon / e-mailben	Információ kérése a rendelkezésre állásról és a jelentkezési eljárásról	növeli az önkormányzati adminisztrációt	kizárni a falvakat
4 kültéri helyiségek használata/bérlése vállalkozások által	telefon / e-mail / FB üzenet	tájékoztatást kérnek az önkormányzati helyiségek használatának költségeiről/szabályairól, pl. ruha-árusítás vagy méhészkedés céljából.	növeli az adminisztrációt egy önkormányzat esetében nem tudja teljes mértékben biztosítani a tájékozott beleegyezést a telefonos találkozások során	a korlátozott adminisztratív kapacitással rendelkező kis falvak kizárása (vagy alulmintázása)
5 beltéri helyiségek (pl. közösségi helyiség) bérlése szervezetenként	telefon / e-mail / FB üzenet	a bérleti díjjal kapcsolatos információk kérése	növeli az adminisztrációt egy önkormányzat esetében nem tudja teljes mértékben biztosítani a tájékozott beleegyezést a telefonos találkozások során	a korlátozott adminisztratív kapacitással rendelkező kis falvak kizárása (vagy alulmintázása)

szolgáltatási terület	csatorna		kockázatok	kockázatcsökkentés
6 támogatás/tájékoztatás a vállalkozásindítással kapcsolatban	telefon / e-mail / FB üzenet / személyes látogatás	tájékoztatót kérhet arról, hogy hogyan lehet engedélyt kapni egy bizonyos szakmára/egy vállalkozás beindításához nyújtott támogatást	növeli az önkormányzati/állami ügynökségek adminisztrációját nem tudja teljes mértékben biztosítani a tájékozott beleegyezést a telefonos találkozások során	a korlátozott adminisztratív kapacitással rendelkező kis falvak kizárása (vagy alulmintázása)

2.4. A kísérletek felállításának általános megközelítése

Az egyes kísérletek felépítésének megtervezésekor az első lépés az volt, hogy információt gyűjtsünk a szolgáltatáshoz való hozzáférés kezdeti szakaszát meghatározó meglévő szabályokról és gyakorlatokról, valamint a roma közösségek releváns jellemzőiről. A Budapest Intézet részletes kérdéssort készített, hogy támogassa a civil szervezet partnereit az adatgyűjtésben. A következő lépés az avatarok, a kommunikációs csatorna és a minta nagyságának megvitatása volt. Öt kísérlet esetében úgy döntöttünk, hogy az e-mailek használata megvalósítható (figyelembe véve a kísérlet lelepleződésének kockázatát). A hatodik kísérletben a személyes kapcsolatfelvételt támaszkodtunk. A legtöbb kísérletben négy avatárt használtunk, hogy elkülönítsük a társadalmi státuson alapuló megkülönböztetést az etnikai hovatartozáson alapuló megkülönböztetéstől. A legtöbb kísérletben a maximálisan megvalósítható mintanagyságot választottuk, azaz a kísérlet által megcélzott közszolgálat minden egységével felvettük a kapcsolatot, és csak azokat zártuk ki, ahol ez gyanút keltett volna.

Az előkészítés utolsó lépése a közszolgálati egységek elérhetőségeinek beszerzése, az érintett egységek kiválasztása (ezt az Amalipe, a Romea és a BI végezte), valamint az egyes avatarok által megkeresendő véletlenszerű alminták kisorsolása volt (ezt a BI végezte). A magyar iskolai kísérletben teljesen automatizált módon, a cseh iskolai kísérletben pedig a minta felének küldték el az e-maileket. A többi kísérletben az e-maileket Romea és Amalipe kézzel küldte el.

3. Az iskolai kísérletek felépítése és eredményei

Az általános iskolába való beiratkozással kapcsolatos diszkrimináció méréséhez az iskolák nagy mintájába négyféle szülő (avatár) nevében küldtünk standardizált e-mail üzeneteket, amelyekben az iskolai felvétellel kapcsolatos információkat ⁷kértünk, körülbelül 2-3 héttel a 2021 tavaszán az első osztályba való hivatalos jelentkezési határidő előtt. Bulgáriában az üzenet egy 4. osztályos gyermekre

⁷ A négy avatárt az általános iskolák négy, véletlenszerűen kiválasztott almintájához rendelték. A magyarországi esetben egy ötödik avatárral rendelkezünk, amely egy részben ukrán származású, tanult szülőt képviselt.

vonatkozott, aki iskolát szeretne váltani, míg a másik két országban egy 1. osztályt kezdő gyerekről volt szó. Az e-mail üzenetek 4-6 olyan kérdést tartalmaztak a jelentkezési folyamattal és az iskola ajánlatának részleteivel kapcsolatban, amelyek jellemzően a dolgozó szülőket érintik.

Négy avatárt használtunk, amelyek iskolai végzettségük és etnikai hovatartozásuk szerint változnak. A jelölők közé tartozott az anya és a gyermek neve, az írásmód, valamint Bulgária esetében a lakóhely. A magyar kísérletben egy ötödik avatárt is használtunk, és az iskolaválasztás motivációjának magyarázatához további információkat adtunk, amelyeket szintén a társadalmi státusz jelzésére használtunk. A diszkriminációt úgy azonosítottuk, hogy összehasonlítottuk a válaszadási arányokat és a válaszok minőségét az avatarok között.

3.1. Iskolai kísérletek a Cseh Köztársaságban

A cseh iskolakísérlet során az általános iskolákat keresték meg, hogy megkérdezzék a felvételi szabályokat egy olyan gyermek számára, aki éppen elérte a tanköteles korhatárt. A Cseh Köztársaságban az iskolaválasztás szabad, kevés megkötéssel. Az iskolák túlnyomórészt államiak, és jelentős szabadsággal rendelkeznek az első osztályba felvehető gyermekek kiválasztásában.

Az alacsony iskolai végzettségű avatarok által küldött üzeneteket április 9-11. között (péntektől vasárnapig) küldték el kézzel, míg a képzett avatarok által küldött üzeneteket április 11-én (vasárnap),⁸ azaz nagyjából két héttel a tipikus április 30-i határidő előtt.⁹ Az első részmintát véletlenszerűen megfeleltek, hogy csökkentsék a kézi küldés költségeit (így 267 iskolát vontak be). A második részmintába 540 iskola került.

Az üzenetek hat kérdést tartalmaztak a jelentkezési folyamatra és az iskola ajánlatának részleteire vonatkozóan. A tanult avatár által küldött levél fordítása a következő:

Tisztelt Igazgatónő!

A fiam hatéves, és szeptemberben kezdi meg az iskolát. Szeretném beíratni az Önök általános iskolájába.

Meg tudná nekem mondani, hogy mi a beiratkozási határidő? Milyen dokumentumokra van szükségünk ehhez, és hogyan kell ezeket eljuttatnunk Önökhöz? El kell hoznom a fiamat az iskolába? Hogyan működik az iskola utáni csoport az Önök iskolájában, milyen órák vannak? Nyit-e az önök iskolája [idegen] nyelvoktatással egybekötött osztályt? Lehetséges, hogy a fiamat beíratom ebbe az osztályba?

Előre is köszönöm

XY

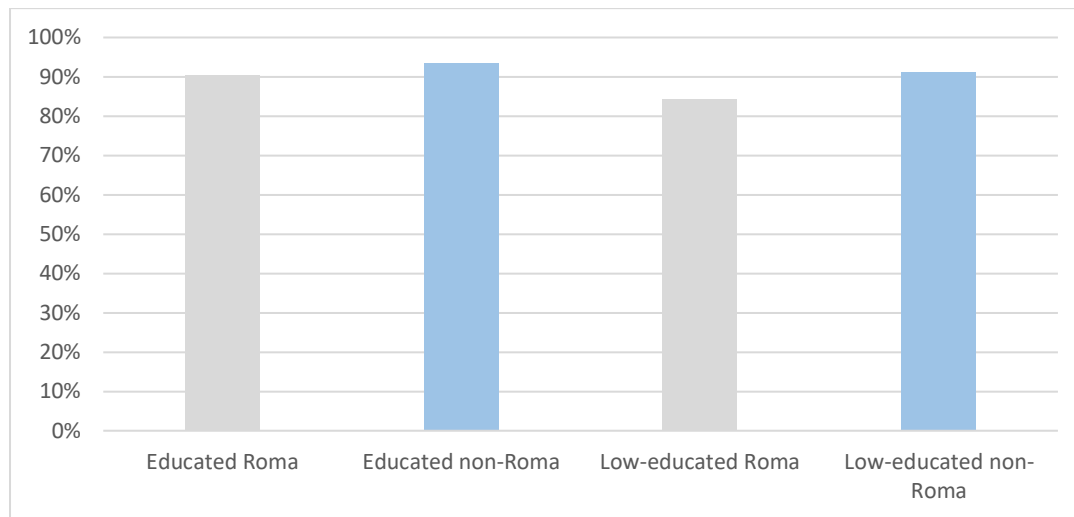
⁸ Az automatikus küldést Pythonban programozták, amely magában foglalja a gmail-fiókokra alkalmazható lehetőséget. Az automatizálást a képzett avatarokra korlátoztuk, mivel ők valószínűleg rendelkeznek gmail-fiókkal, míg az alacsonyan képzett avatarok inkább más domáineket használnak.

⁹ Az oktatási minisztérium azt tanácsolja az iskoláknak, hogy áprilisban szervezzék meg a beiratkozást, de az iskolák ettől eltérhetnek.

Négy avatárt használtunk, amelyek iskolai végzettségük és etnikai hovatartozásuk szerint változnak. A jelölők közé tartozott az anya neve és az írásmód. Az iskolák mintájából kizártuk a magas jövedelmű városrészekben található, presztízsértékű iskolákat. A kezdeti cseh minta összesen iskolákat 1082 tartalmazott, de az alacsony iskolai végzettségű avatarok részmintáját felére csökkentettük, így a végső minta 807. Az e-mail címek egy része hibás volt, ami a sikeresen megkeresett iskolák számát 778. Az általános válaszadási arány nagyon magas volt, több mint 90%.

A válaszadási arányok jelentősen alacsonyabbak voltak a roma szülők, és különösen az alacsony iskolai végzettségű roma szülők esetében (1. ábra), bár a különbségek viszonylag csekélyek voltak. A diszkrimináció a válaszok minőségében volt szembetűnőbb. Az alacsonyan képzett vagy iskolázott roma szülők, valamint az alacsonyan képzett nem roma szülők sokkal nagyobb valószínűséggel kaptak nem hasznos választ, és sokkal kisebb valószínűséggel kaptak nagyon hasznosot, mint a képzett nem roma szülők.

1. ábra. Az iskolák válaszadási aránya a Cseh Köztársaságban

Forrás: a szerzők számításai.

3.2. A magyar iskolakísérlet eredményei

A magyar iskolai kísérletben négy avatárt használtunk, amelyek iskolai végzettségük és etnikai hovatartozásuk szerint változnak, és összehasonlításképpen egy ötödik avatárt is hozzáadtunk, akit egy ukrán származású, középfokú végzettségű (nemrég elvált) félig magyar anyának konstruáltunk. A jelölők közé tartozott az anya és a gyermek neve, valamint az írásmód. A két iskolázott avatár a saját nevén küldte a megkeresést, míg az ukrán anya esetében egy Magyarországon élő unokatestvér küldte. A két alacsony iskolai végzettségű esetben az avatár egy informális mentor volt, aki egy idősebb testvért támogatott a családban. Minden esetben adtak némi kiegészítő információt az iskolaválasztás motivációjának magyarázatára, amelyet a társadalmi státusz jelzésére is felhasználtunk.

Az iskolának küldött üzenet a következő kérdéseket tartalmazta:

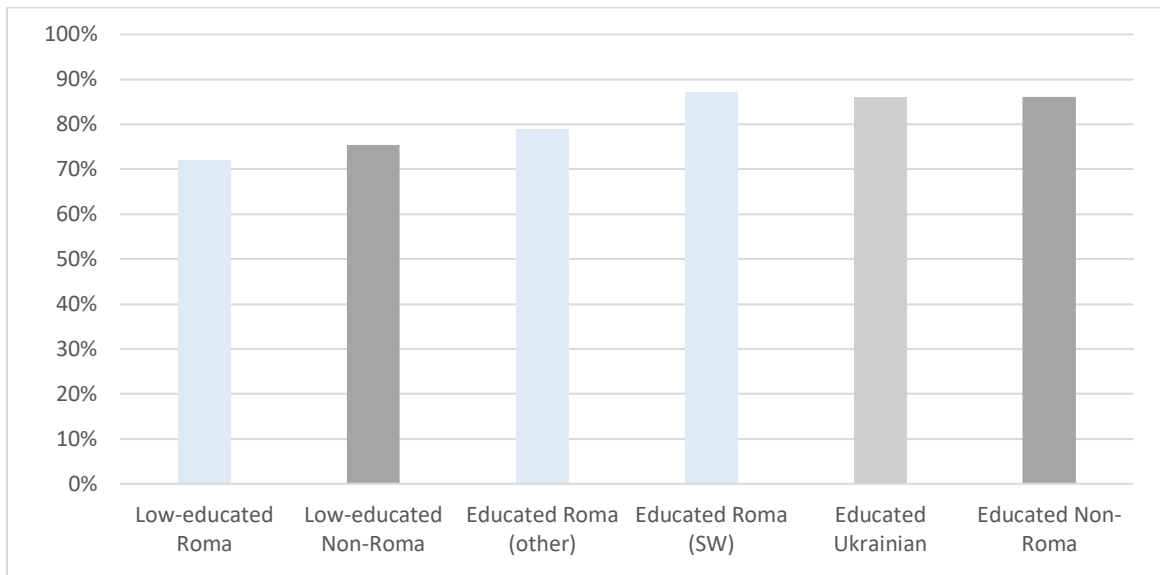
- Hogyan jelentkezhetek az iskolába?
- Mikor jár le a pályázat benyújtásának határideje?
- Milyen hosszúak a délutáni órák, vannak-e kötelező órák délután?
- Melyik évfolyamtól tanítanak idegen nyelveket?

- Mikor jogosult a gyermek kedvezményes étkezésre (pl. egyedülálló szülők esetében)?

Az iskolák mintájából kizárták a magas jövedelmű városrészekben található, jó hírű iskolákat, valamint azokat az iskolákat, amelyekben a hátrányos helyzetű gyermekek aránya meghaladta a 40 %-ot. A mintába összesen 1124 iskola került. Az e-mail címek egy része hibás volt, ami a megkeresett iskolák számát csökkentette, így az összes 1116. üzenetet automatizált módon küldték el március 24-25-én (csütörtökön és pénteken). Az általános válaszadási arány valamivel alacsonyabb volt, mint a Cseh Köztársaságban, de még így is közel 80%-ot ért el.

A roma szülők (vagy a roma gyermekeket képviselő mentorok) kisebb valószínűséggel kaptak választ (ábra 2), és ha kaptak is választ, az kisebb valószínűséggel terjedt ki az összes kért információra, kisebb valószínűséggel volt "kedves", és nagyobb valószínűséggel volt semleges vagy durva, mint a nem roma szülők esetében. Ugyancsak kisebb valószínűséggel kaptak második választ is, amelyben a gyermekük iskolába íratásáról szóló döntésükről kérdezték őket. A válaszadási arányok közötti különbség régióként változott: Délnyugat-Magyarországon nem találtunk bizonyítékot a képzett roma szülőkkel szembeni diszkriminációra.

2. ábra. Az iskolák válaszadási aránya Magyarországon

Forrás: a szerzők számításai. SW=Magyarország délnyugati része

A kevésbé iskolázott szülők kisebb valószínűséggel kaptak választ, és azok, akik igen, nagyobb valószínűséggel kaptak semleges vagy durva választ, mint a képzett szülők.¹⁰ A kapott válaszok nagyobb valószínűséggel hivatkoztak valamilyen akadályra is, például arra, hogy igazolniuk kell, hogy az iskola körzetében laknak, hogy korábban kellett volna jelentkezniük, mivel az előzetes jelentkezési folyamat már lezárult, vagy hogy az iskolában már nincs több hely.

¹⁰ Egy hasonló svédországi kísérletben Adman és Jansson (2017) azt találta, hogy az iskolák főként ilyen informális módon diszkriminálnak (ahelyett, hogy egyáltalán nem válaszolnának).

Az iskolázott romák 6% ponttal kevesebb esetben kaptak választ (7%, ha a délnyugati iskolákat nem vesszük figyelembe), mint a nem roma anyák, míg az alacsony iskolai végzettségű roma anyák esetében az etnikai különbség csak 3% pont volt. Az iskolázott fél-ukrán avatar válaszadási aránya nem különbözött az iskolázott nem roma avatarétól.

A válaszok aránya és minősége az iskola méretétől függően változott: a nagyobb iskolák átlagosan kisebb valószínűséggel válaszoltak, és kevésbé valószínű, hogy minden feltett kérdésre kitértek. Ez részben az iskolaigazgatók adminisztratív támogatásának (vagy a döntések központosításának) hiánya, részben pedig az osztálylétszámhoz kapcsolódó pénzügyi ösztönzők miatt lehetett. A magyarországi esetben azt találtuk, hogy az egy főre jutó támogatáshoz szükséges minimális osztálylétszám eléréséért küzdő iskolák nagyobb hajlandóságot mutattak a válaszadásra és az összes információ megadására.

Az iskolák válaszaiból az is kiderült, hogy igen nagy eltérések vannak abban, hogy az iskolák hogyan szervezik meg a szülők tájékoztatását, ami valószínűleg egyrészt az iskolák érdekeitől (a népszerű iskoláknak nincs szükségük "marketingre"), másrészt technikai felszereltségüktől és hozzáállásuktól függ. Egyes iskolák nagyon szervezettek és gyakorlottak tűnnek az informatika használatában a szülők tájékoztatásának megkönnyítése, valamint a jelentkezési folyamat irányítása érdekében. Csoportokat hoznak létre a Google-on vagy a Facebookon a leendő jelentkezők számára, videókat készítenek és osztanak meg, kérdéseket és válaszokat tesznek közzé a honlapjukon, és webináriumokat szerveznek. Más iskolák ragaszkodnak a hagyományos formákhoz és csatornákhöz (telefonos és személyes találkozók), és sokkal kevésbé tűnnek proaktívnak és közlékenyebbnek a tájékoztatás terén.

3.3. A bolgár iskolakísérlet eredményei

A bolgár iskolakísérletben 500 iskolát választottak ki, kizárva azokat az iskolákat, ahol a hátrányos helyzetű gyermekek aránya nagyon magas volt, és kizárva a kis vidéki iskolákat. Az üzenet a gyermek 5. osztályba való beíratásának lehetőségére kérdezett rá, és utalt arra a háttérmotivációra, hogy a család költözik. A Cseh Köztársasághoz hasonlóan négy avatárt használtunk, amelyek iskolai végzettség és etnikai hovatartozás tekintetében különböztek, amit a nevek és az írásmód jeleztek. A levélben egy jól ismert roma gettót említettek jelenlegi lakóhelyként, ami a török névvel kombinálva roma etnikumot jelzett.¹¹ Az alacsony iskolai végzettségű avatárok férfiak (apák), az iskolázott avatárok pedig nők (anyák) voltak. Minden üzenetet kézzel küldtek el június 14. és július 2. között.

Az iskoláknak szóló üzenet öt kérdést tartalmazott (nem roma végzettségű szülő által küldött üzenetminta):

Tisztelt Igazgató Asszony/Úr,

A nevem Yanka Atanasova, és a lányom, Hristina Atanasova 4. osztályos tanuló. Jelenleg Szófiában, Fakultetában élünk, de költözés előtt állunk, és jelenleg megfelelő iskolát keresünk a lányunknak.

Mik a felvételi követelmények az iskolájukba?

Milyen dokumentumokra van szükség a beiratkozáshoz?

Mikor jár le a beiratkozás határideje?

¹¹ Bulgáriában a török és a roma kisebbségnek egyaránt török hangzású neve van.

*Van még szabad hely?
Felvételi vizsgát kell tennie?*

Az iskoláknak 2021. június 14. és július 2. között öt időpontban küldtünk e-maileket. A legtöbb üzenetet (500-ból 317-et) június 14-én küldték el, a többit pedig körülbelül két héttel később. A nyers válaszadási arányokat a Függelék A1. táblázata tartalmazza. A 2. táblázat azt mutatja, hogy a válaszadási arányok hogyan változtak a küldés időpontja szerint. A diszkriminációra vonatkozó becsléseket a 3. táblázat és a 3. ábra mutatja be. Az átlagos nyers válaszadási arány meglehetősen magas volt: 4 iskolából 3 válaszolt.

Táblázat 2. Nyers válaszadási arányok a megkeresés elküldő időpontja szerint

	művelt romák	tanult nem roma nemzetiségűek	alacsony iskolai végzettségű nem roma nemzetiségűek	alacsonyán képzett romák	összesen	N
14jun2021 hétfő	64%	78%	87%	100%	80%	317
29jun2021 kedd	100%				100%	40
30jun2021 szerda		100%			100%	23
01jul2021 csütörtök			100%	38%	71%	63
ebből: általános iskolák			100%	39%		
ebből: középiskolák			100%	36%		
02jul2021 péntek				29%	29%	51
ebből: általános iskolák				24%		
ebből: középiskolák				36%		

Forrás: a szerzők számításai

Az üzenetek küldése egyértelműen befolyásolta a válaszadási arányt. A tanév befejezése Bulgáriában évfolyamonként változik: az 1-3. évfolyamon május 31-én, a 4-6. évfolyamon június 15-én, a 7-11. évfolyamon pedig június 30-án ér véget a tanév. 2021-ben a 7. és 10. évfolyamon az alkalmassági vizsgákat június 16-18. között rendezték meg (lásd részletesebben a függelékben). Ez segít megmagyarázni a válaszadási arányok küldési időpontok szerinti különbségeit. A június 14-i héten mind az általános, mind a középiskolák a vizsgák szervezésével voltak elfoglalva, ami magyarázatot adhat az általában alacsonyabb válaszadási arányra. Két héttel később már nem voltak ilyen kötelezettségek, és kevesebb osztály volt még az iskolában (csak a 7-11. osztály), ami mindkét iskolában csökkentette a munkaterhelést, de különösen az általános iskolákban (ahol a 7. osztály kivételével szinte minden osztály számára véget ért az iskola). Ez magyarázhatja a június 29-30-án küldött üzenetek magas válaszadási arányát. Mivel a 7. osztályosok számára június 30-án véget ért az iskola, és ezt követően nem voltak vizsgák, az iskolai személyzet egy része szabadságra (vagy nyári táborba) mehetett, ami magyarázatot adhat a július 1-jén és különösen július 2-án küldött üzenetek válaszadási arányának hirtelen csökkenésére.

Az időzítés nem magyarázza teljes mértékben az alacsony iskolai végzettségű roma szülő által július 1-jén küldött üzenetek nagyon alacsony válaszadási arányát, mivel az alacsony iskolai végzettségű nem roma szülő esetében a válaszadási arány továbbra is magas maradt. Az általános iskolák válaszainak

pénteken tapasztalt erőteljesebb csökkenése azonban arra utal, hogy a csökkenés egy része valóban a szünidő kezdetének tudható be.¹²

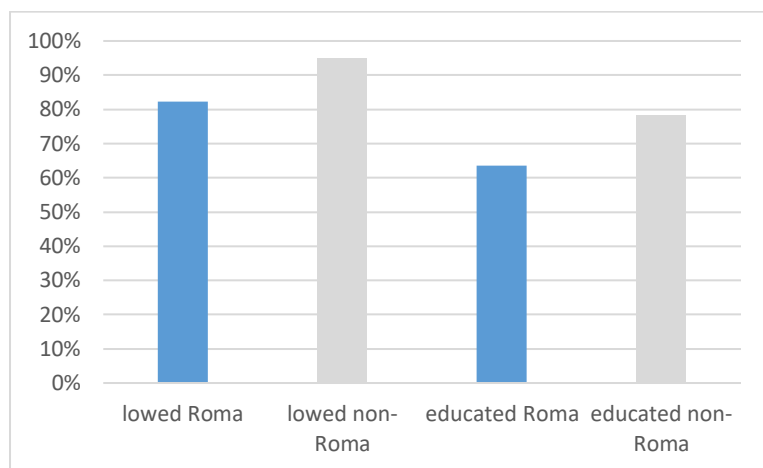
Mivel a küldés utolsó napján minden üzenetet az alacsonyan képzett roma avatar küldött, ez a roma/nem roma különbség nagyobbak tűnik, mint amekkora valójában. E torzítás korrigálására statisztikai módszerekkel úgy becsültük meg a válaszadási arányokat, mintha az összes üzenetet június 14-én küldték volna el. Az eredményeket a 3. táblázat és az ábra3 mutatja be.

Táblázat 3. Előre jelzett válaszadási arányok és különbségek avatarok szerint

	művelt			alacsony iskolai végzettségű			összesen
	Roma	nem roma	rés	Roma	nem roma	rés	
válaszadási arány	64%	78%	14%	82%	95%	13%	80%

Megjegyzés: A becslések korrigálják a küldési időpontban lévő torzítást, a június 14-i előrejelzés.

Ábra 3. Becsült válaszadási arányok a bolgár iskolai kísérletben

Forrás: a szerzők számításai

Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a bolgár esetben a 4. osztályosok esetében nincs negatív diszkrimináció az alacsonyan képzett szülőkkel szemben, legalábbis a válaszadási arányt tekintve. Sőt, az alacsonyan képzett szülők nagyobb valószínűséggel kaptak választ. Ennek oka az lehet, hogy a legtöbb iskola a beiratkozással kapcsolatos információkat a honlapján adja meg, és így elvárják, hogy a képzett szülők maguk keressék meg ezeket az információkat (erre utal az a tény is, hogy több iskola csak a honlapjára hivatkozott, ahelyett, hogy részletes választ adott volna).¹³ Egy másik tényező lehet, hogy az üzeneteket küldő szülők neve különbözött: az iskolázott avatarok nők voltak, míg az alacsony

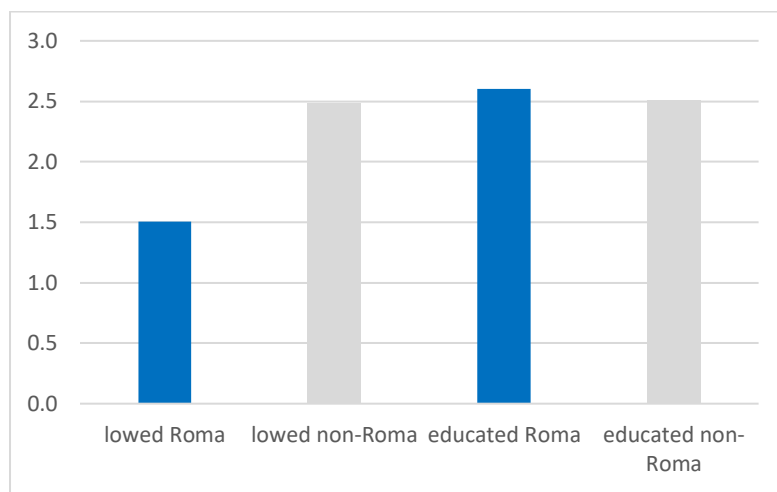
¹² Az első három napon küldött üzenetek esetében az átlagos válaszadási arány nem változik iskolatípusonként.

¹³ A válaszok átlagosan 25%-a utalt az iskola honlapjára. Az alacsony iskolai végzettségű szülők (akik magasabb válaszadási arányt kaptak) valamivel nagyobb valószínűséggel kaptak ilyen hivatkozást, de az ő esetükben az iskola kevésbé valószínű, hogy linket adott. Az alacsony iskolai végzettségű roma szülők esetében a válaszoknak csak 1,4%-a tartalmazta a beiratkozási információkra és utasításokra mutató pontos linket (szemben a képzett roma szülők 8,5%-ával és a nem roma szülők 5%-ával).

iskolázottságú avatarok férfiak. A hagyományos nemi szerepekhez való viszonyulás miatt az iskolai tisztviselők hajlamosak lehetnek arra, hogy a férfi által küldött kéréseket komolyabban vegyék, mint a nők által küldötteket.¹⁴ A roma szülőket azonban iskolai végzettségüktől függetlenül diszkriminálták.

A válaszok minősége a szülők etnikai hovatartozása és társadalmi státusza szerint is változott. Az iskolák átlagosan öt kérdésből kettőre válaszoltak (ábra4). A képzett szülők és a nem roma származású, alacsonyán képzett szülők valamivel informatívabb választ kaptak: átlagosan 2,5 kérdésükre válaszoltak. Az alacsony iskolai végzettségű roma szülők sokkal kevésbé kaptak hasznos választ: átlagosan csak 1,5 kérdésükre kaptak választ. Az alacsony iskolai végzettségű roma szülők kapták a legkevésbé valószínűsíthetően a beiratkozási eljárással kapcsolatos további információkhoz vezető pontos linket az iskola honlapján, és nagyobb valószínűséggel kaptak olyan üzenetet, amely a honlapra hivatkozott, de nem adott linket.

4. ábra. A megválaszolt kérdések becsült száma

Forrás: a szerzők számításai

4. táblázat. Az iskola honlapjára való hivatkozást tartalmazó válaszok aránya, %

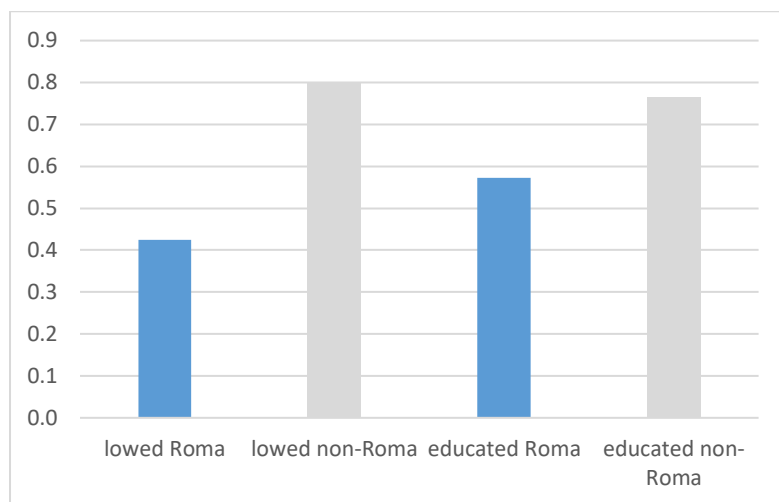
	Pontos link	Általános link	Nincs kapcsolat	Nincs ilyen hivatkozás	Összesen
művelt romák tanult nem roma nemzetiségűek	8.5	6.4	6.4	78.7	100
low-ed Roma alacsony iskolai végzettségű nem roma	1.4	10.0	14.3	74.3	100
roma	5.3	13.2	10.5	71.1	100

Forrás: a szerzők számításai

¹⁴ A hagyományos nemi szerepek elterjedtségét Bulgáriában például Lomazzi, Vera, Sabine Israel és Isabella Crespi dokumentálja. 2019. "Gender Equality in Europe and the Effect of Work-Family Balance Policies on Gender-Role Attitudes" *Social Sciences* 8, no. 1: 5. <https://doi.org/10.3390/socsci8010005>.

A legtöbb iskola kedves hangnemben írt választ küldött. A válaszok hangneme azonban a szülők között is eltérő volt: A roma szülők sokkal kisebb valószínűséggel kaptak kedves választ (ábra5). Ez a különbség különösen nagy volt az alacsony iskolai végzettségű roma szülők esetében.

Ábra 5. A kedves hangnemben írt válaszok becsült aránya

Forrás: a szerzők számításai

Összefoglalva, azt találtuk, hogy a roma szülőket háromféleképpen diszkriminálták: kisebb valószínűséggel kaptak választ, és kevésbé valószínű, hogy informatív és kedves választ kaptak, ami miatt úgy érezhették, hogy az iskola szívesen látja őket. Az alacsony iskolai végzettségű roma szülőket a megkülönböztetés mindezen formái érintették. Az iskolázott roma szülőket a megkülönböztetés két formája érintette: kisebb valószínűséggel kaptak választ, és ha kaptak is, a válasz kevésbé volt kedves hangvételi, de nem volt kevésbé informatív, mint a nem roma szülők által kapott átlagos válasz.

3.4. A három iskolai kísérlet eredményeinek összehasonlítása

Mindhárom országban találtunk bizonyítékot a roma szülőkkel szembeni megkülönböztetésre. Az 5. táblázat a válaszadási arányokat és a válaszadási arányok etnikai különbségeit mutatja be a három ország esetében. Ezek nem teljesen összehasonlíthatóak, mivel a kísérletek (és a társadalmi környezet is) országonként eltérőek voltak. Úgy tűnik azonban, hogy (1) Bulgáriában az etnikai alapon történő diszkrimináció magasabb lehet, mint a másik két országban, és (2) az etnikai és a státuszalapú diszkrimináció kölcsönhatása eltérő a Cseh Köztársaságban és Magyarországon.

5. táblázat. Válaszadási arányok a szülő etnikai hovatartozása és iskolai végzettsége szerint (%)

	Alacsony an képzett romák	Alacsony iskolai végzettségű nem roma	Művelt romák	Iskolázott nem roma	Etnikai különbség, százalékpont		Képzettségi (társadalmi státusz) különbség, százalékpont**	
					Iskolázatlan	Művelt	Roma	Nem roma
Bulgária*	83	95	64	78	13	14	-18	-17
Csehország	84	91	90	93	7	3	6	2

Magyarország	72	75	80	86	3	6	8	11
--------------	----	----	----	----	---	---	---	----

*Bulgáriában a válaszadási arányokat a küldés dátumához igazították (az utolsó e-mail-csomagot pénteken, a tanév végén küldték el, és a válaszadási arány ezeken a napokon sokkal alacsonyabb volt). ** Megjegyzendő, hogy ez a különbség nem biztos, hogy ugyanazt méri a roma és nem roma szülők esetében (Mikola és Montag 2022). Továbbá Bulgária esetében az eredmények nemi alapú megkülönböztetést is rögzíthetnek, mivel a magasan képzett avatárak nők (anyák), míg az alacsonyan képzett avatárak férfiak (apák) voltak.

Bár ezek az eredmények megbízhatóan tükrözik az iskolai beiratkozással kapcsolatos információkat kérő roma szülők tényleges tapasztalatait, nem használhatók fel az etnikai alapú megkülönböztetés azonosítására, szemben a társadalmi-gazdasági státusszal. Ennek oka az, hogy mivel a romáknak a többségi népességhez képest sokkal több erőfeszítést kell tenniük a középfokú végzettség megszerzéséért, egy magasan írástudó roma szülőt az iskolák valószínűleg magasan képzettnek fognak tekinteni, szemben egy ugyanolyan iskolázottsági szintet jelző nem roma szülővel (Mikola és Montag 2022). Ezzel szemben, míg egy roma hangzású nevet viselő szülő rosszul megírt üzenete megfelel a sztereotipikus átlagos roma képnek, addig egy nem roma szülő hasonló üzenetét az iskolák úgy értelmezhetik, hogy az egy alulteljesítő szülőből származik. Ez azt jelenti, hogy a két diszkriminációs forrás ellentétesen hat a válaszadási arányok megfigyelt különbségében, vagy más szóval, a különbségek az etnikai hovatartozáson alapuló diszkrimináció alsó határainak becslését adják.¹⁵

3.5. Egyéb kísérletek

Minden országban két kísérletet hajtottunk végre, egyet az iskolai beiratkozással, egyet pedig egy másik szolgáltatással kapcsolatban, amely országonként eltérő volt. Ez a szakasz e kísérletek eredményeit mutatja be.

Helyiségbérleti kísérlet Csehországban

A második cseh kísérlet az önkormányzatokat célozta meg: két avatár (roma és nem roma, mindketten iskolázottak) e-mailben lépett kapcsolatba az önkormányzatokkal, hogy megkérdezzék, van-e lehetőségük augusztus végén két napra önkormányzati helyiségeket bérelni egy kisebb nyári táborozásra egy gyermek táncsoport számára. Az üzenetek fordítását a 6.3. függelék tartalmazza. A roma jelölés ebben az esetben nagyon erős volt, mivel a roma avatár által küldött üzenetek kifejezetten roma táncra utaltak (szemben a cseh és morva táncokkal), és tipikus roma vezetéknevvél voltak aláírva. Minden avatár 60 településsel vette fel a kapcsolatot, amelyek regionális központok voltak, és valószínűleg rendelkeztek valamilyen önkormányzati létesítménnyel, például iskolával vagy óvodával, amelyet néhány napra ki lehetett bérelni. Az üzeneteket 2021. augusztus 9-énth küldték el. Sok üzenet automatikus választ váltott ki, amely visszaigazolta a megkeresés beérkezését. Néhány esetben egy "hivatalon kívüli" válasz érkezett egy másik elérhetőség feltüntetésével - ezekben az esetekben az eredeti e-mailt újra elküldtük erre a címre, és emlékeztetőt küldtünk azoknak, akik augusztus 20-ig nem válaszoltak.

¹⁵ Hasonló torzítást okozhatnak a magyar esetben használt jelzők is: az alacsony iskolai végzettségű szülők esetében a kérdőívet a beíratandó gyermek idősebb, iskoláskorú testvérét segítő informális mentor írta. A roma szülők esetében ez a sztereotip átlagot meghaladó szülői motivációt jelezhet, míg a nem roma szülők esetében (ahol az ilyen mentorálás ritka) ez a családon belüli problémákat jelezheti.

A válaszadási arány sokkal alacsonyabb volt, mint az iskolai kísérletben, de %ponttal10 magasabb volt a nem roma állampolgár (37/60, azaz 61,7%), mint a roma avatar (3/601, azaz 51,75).¹⁶ A válaszok nagyon változatosak voltak - egyesek nagyon rövidek, mások elismerik a gyerekekkel való munkát. A roma avatar kevésbé valószínű, hogy kedves és segítőkész választ vagy további információkat kapott a kérdésre. Nagyon kevés önkormányzat tett konkrét ajánlatot helyiségek bérlésére: e tekintetben nem volt különbség a két avatar között, sőt, a roma avatar eggyel több ilyen ajánlatot kapott (4-et, szemben a nem roma avatar által kapott 3-mal).

Lakáskísérlet Bulgáriában

A második bulgáriai kísérlet a szociális lakásokhoz való hozzáférésre vonatkozott. Bulgáriában kevés a szociális lakás, és hosszadalmas folyamat egy tanácsi lakás kiutalása. A kísérletben azt vizsgálták, hogy a roma és nem roma állampolgárok ugyanazt a választ kapják-e a szociális lakások igénylésének feltételeire vonatkozó megkeresésre. A megkereséseket 2021 márciusában küldték el e-mailben. A mintában 31 település szerepelt, és mivel a minta kicsi volt, csak két avatart használtunk: Roma és nem roma. A roma avatar 18 önkormányzatnak küldte el ugyanazt az üzenetet, míg a nem roma avatar 13 önkormányzattal vette fel a kapcsolatot. A kezelési és a kontrollcsoportokat kézzel párosítottuk, hogy olyan párokat vegyünk fel, amelyek hasonlóak az urbanizációs szint és a jogosultsági szabályok tekintetében (lásd a Függelék A4. táblázatát). A levelek önkormányzatonként némileg változtak a helyi jogosultsági szabályoknak megfelelően, annak érdekében, hogy a kérelmező szűken megfeleljen a szociális lakhatás igénybevételéhez szükséges követelményeknek, és alacsony szociális státuszú legyen.

Az üzenet a következő volt (bolgárul):

Asszonyom,

Megoldást kell találnom a családom elhelyezésére. Van egy lányunk, és nyár végére várjuk a második gyermek születését. Egy egyszobás lakást bérlünk a településen (évszám településenként változó) óta, feleségemnek pedig (évszám településenként változó) óta van jelenlegi lakcíme a településen. Én 2017-2020 között Németországban éltem, de a járvány miatt elvesztettem a munkámat, és vissza kellett költözni Bulgáriába. A lakás csak egyszobás, és nem engedhetjük meg magunknak, hogy nagyobb lakást béreljünk, mivel a feleségem nem fog tudni dolgozni, az én fizetésem pedig kicsi és kevés.

Tudna segíteni? Szeretném tudni, hogyan lehet önkormányzati lakásra pályázni, meddig kell várni a döntésre, előnyben részesítik-e a gyermekes családokat? Továbbá, vannak-e egyéb különleges szabályok arra vonatkozóan, hogy ki pályázhat?

Köszönöm szépen a segítségét.

A válaszadási arány viszonylag alacsony volt ebben a kísérletben: a 31 településből csak 14 válaszolt. Ebben az esetben nem tudtunk semmilyen szisztematikus diszkriminációt megállapítani a roma állampolgárokkal szemben, sőt, a roma (török) hangzású névvel rendelkező állampolgárok nagyobb valószínűséggel kaptak választ, és a válaszok minősége sem volt szisztematikusán alacsonyabb.

A válaszadási arány az urbanizáció mértéke szerint változott: a nagy (legalább 50 ezer lakosú) várost magában foglaló települések sokkal nagyobb valószínűséggel válaszoltak (75%), míg a kisebb (15-49

¹⁶ Statisztikailag a különbség 6%-os szinten szignifikáns, ami gyenge, de ez részben a kis mintanagyságnak tudható be.

ezer lakosú) városközpontú települések kisebb valószínűséggel (42%). A válaszadási arány különösen alacsony volt a túlnyomórészt vidéki településeken (6-14 ezer lakosú városközponttal). Ez részben annak tudható be, hogy a kevésbé urbanizált településeken kevesebb szociális bérlakás van, részben pedig annak, hogy ezekben az önkormányzatokban hiányzik az adminisztratív kapacitás. Érdekes módon a közepes méretű várossal rendelkező önkormányzatok sokkal nagyobb valószínűséggel válaszoltak segítőkészen és informatívan. A minta mérete azonban túl kicsi volt ahhoz, hogy a válaszok mintájára vonatkozóan megalapozott következtetéseket lehessen levonni.

Autó regisztráció Magyarországon

Az egyetlen, személyesen végzett kísérletben a magyarországi kormányhivatalok általános közigazgatási gyakorlatát vizsgáltuk. Ezek a hivatalok a mikrorégiók ("járás", országszerte mintegy 170 ilyen egység van) városi központjaiban található, és az útlevelek kiállításától kezdve a gépkocsi-nyilvántartáson át a munkaügyi hivatalokig sokféle adminisztratív feladatot látnak el. A kísérlet során a roma avatár 15 hivatalt látogatott meg, míg a nem roma avatár 8-at. A nem roma avatár ugyanazokat a hivatalokat kereste fel, amelyeket a roma avatár is meglátogatott, így ezek az esetek közvetlenebbül összehasonlíthatók. A forgatókönyv egy ügyfél tulajdonában lévő gépkocsi törlésére vonatkozott. A látogatásokat 2021. augusztus 31. és október 1. közé időzítették.

A tesztek nem mutatták ki a szisztematikus megkülönböztetés jeleit. Az ügyintézők viselkedésében volt némi eltérés, de a legtöbb esetben úgy tűnt, hogy nem tesznek különbséget az ügyfelek között: mindenkivel egyformán barátságosak vagy egyformán barátságatlanok voltak.

Fontos megjegyezni, hogy a tesztelés során csak az eset kezelésének első lépését figyeltük meg, és nem szereztünk információt a későbbi szakaszok eltérő kezeléséről.

Néhány esetben előfordult, hogy a biztonsági őr vagy az esetmenedzser elutasította az ügyféllel érkező rokonokat vagy barátokat. Mivel csak olyan roma ügyfeleket figyeltünk meg, akik párban vagy többesben érkeztek, nem mondhatjuk, hogy ez a szabály (hogy csak az ügyfél tartózkodhat a váróteremben) csak a romákra vonatkozik. Ha a terepszakértők úgy vélik, hogy ez gyakori, és elriasztja a romákat attól, hogy ezeket a kormányhivatalokat használják, akkor egy következő kísérletben érdemes megvizsgálni, hogy mennyire gyakori ez, és hogy diszkriminatív módon alkalmazzák-e.

A városokban és a nagyvárosokban az esetkezelők professzionálisabbnak tűntek: ennek oka lehet, hogy az ügyfélkörük változatosabb (pl. külföldiek vagy hajléktalanok), így általában véve nyitottabbak lehetnek, és talán több képzésben is részesülnek.

Mivel a megfigyelések száma nagyon alacsony volt, nem állíthatjuk, hogy nincs megkülönböztetés ezekben a kormányhivatalokban, de nagyon valószínűnek tűnik, hogy a megkülönböztetés nem szisztematikus vagy széles körben elterjedt.

A kísérlet néhány hasznos tanulságot hozott a személyes tesztelés végrehajtásával kapcsolatban. Először is, a megfigyelések részletessége különbözött a két avatár között: ez némileg csökkenthető lenne egy részletesebb megfigyelési lap kidolgozásával. Másodszor, néhány fontos körülményre nem kérdeztünk rá a megfigyelőlapon (volt-e roma alkalmazott az irodában, és milyen pozícióban: recepció, adminisztrátor stb.), ami azt mutatja, hogy alaposabb kísérleti tesztelésre van szükség. Harmadszor, a személyes megkeresések költségesek, különösen egy országos szintű megkeresés esetében, mivel utazási idővel és utazási költségekkel járnak. Végül, a két avatár ügye nem volt teljesen azonos, a roma avatár esetében már volt egy megnyitott ügy, ami lehetővé tette a hivatalok számára, hogy elkerüljék az ügy intézését arra hivatkozva, hogy nem illetékesek. Ez nem volt szerencsés: fontos, hogy a két avatár ügye minden tekintetben a lehető legjobban hasonlítson egymásra.

4. Tanulságok a diszkriminációs tesztek alkalmazásáról

Amellett, hogy a projekt új bizonyítékokat szolgáltatott a közszolgáltatások terén tapasztalható megkülönböztetésről, hasznos tanulságokat is szolgáltatott a megkülönböztetést vizsgáló módszer alkalmazásával kapcsolatban. A projekt során hat tesztet hajtottunk végre, 5 esetben e-mailben, 1 esetben pedig a szereplők személyes látogatásával. Az alábbi megfontolások ezen a hat kísérleten alapulnak.

- A bizonyítékok minősége és megbízhatósága: minden egyes kísérlet betekintést nyújtott abba, hogy a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés bizonyos szakaszaiban hogyan történhet vagy nem történhet megkülönböztetés. Az iskolai kísérletek azonban, ahol viszonylag nagy mintával rendelkezünk, különösen hasznosnak bizonyultak, mivel számszerűsíteni tudtuk a megkülönböztetés előfordulását, és némi fényt tudunk vetni arra is, hogyan történik ez az oktatáshoz való hozzáférés kezdeti szakaszában.
- Költségek: a kísérletek végrehajtása során három olyan feladat volt, amely meglehetősen költséges volt: (1) a szolgáltatási terület és a releváns kérdések megértése, hogy hiteles kísérletet tudjunk létrehozni; (2) a szereplők kifizetése a személyes kísérlet esetében; (3) a válaszok kódolása és egyeztetése az iskolai kísérletek esetében, ahol a minták viszonylag nagyok voltak.
Ezek a költségek valamivel magasabbak voltak az eredetileg vártnál, és finanszírozásra szorulnak, ha a civil szervezetek más területeken is meg kívánják ismételni a kísérleteket. A kísérlet felállításának fix költségei azonban megtakaríthatók vagy csökkenthetők, ha ugyanazt a kísérletet rendszeresen megismétlik. A költségek nagymértékben csökkenthetők a digitális eszközök, például az üzenetek automatikus küldését kezelő szoftverek használatával.
- Szakértelem: úgy tűnik, hogy a megbízható eredmények eléréséhez szükség van a társadalomtudományi szakértelemre. Ilyen szakértelemre különösen a felállítási szakaszban és az elemzés során van szükség.

5. Hivatkozások

Adman, P. és Jansson, H. (2017). Terepkísérlet az etnikai diszkriminációról a svéd helyi köztisztviselők körében. *Local Government Studies*, 43(1), pp. 44-63.

Ahmed, A. és Hammarstedt, M. (2019). Etnikai diszkrimináció a hatóságokkal való kapcsolattartásban: egy levelezési teszt a svéd önkormányzatok körében. *Applied Economics Letters*, 1-4.

Andersen, C. S. és Thorbjørn, S. G. (2019). [A kisebbségi diszkrimináció csökkentése a frontvonalon - kombinált felmérési és helyszíni kísérleti bizonyítékok](#). *Journal of Public Administration Research and Theory*, 29. kötet, 3. szám, 2019. július, pp. 429-444.

Bartoš, V., Bauer, M., Chytilová, J. és Matějka, F. (2016). [Figyelmi diszkrimináció: Elmélet és terepkísérletek az információszerzés megfigyelésével](#). *The American Economic Review*, Vol. 106, No. 6 (JUNI 2016), pp. 1437-1475.

Bertrand, M. és Duflo, E. (2017). "Terepi kísérletek a diszkriminációról". In: Banerjee, A. V. és Duflo, E. (szerk.). *Handbook of Economic Field Experiments (A gazdasági terepkísérletek kézikönyve)*, pp. 309-393.

- Hajdu, T., Kertesi, G. és Kézdi, G. (2019). '[Etnikumközi barátság és ellenségeskedés roma és nem roma diákok között Magyarországon: Az expozíció és a tanulmányi teljesítmény szerepe](#)'. *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy*, De Gruyter, vol. 19(1), January, pp. 1-17.
- Hansen, J. A. és Tummers, L. (2020). [A közigazgatásban végzett terepkísérletek szisztematikus áttekintése](#). *Public Admin Rev*, 80, pp. 921-931.
- Hojsik, M., Fremlová, L. és Zentai, V. (szerk.). (2018). [Összefoglaló jelentés a nemzeti romaintegrációs stratégiák végrehajtásáról Bulgáriában, a Cseh Köztársaságban, Magyarországon, Romániában és Szlovákiában](#). Európai Unió, Roma Civil Monitor kísérleti projekt. Igazságügyi és Fogyasztóügyi Főigazgatóság.
- Kisfalusi, D., Janky, B. és Takács, K. (2021). [Osztályozás a magyar általános iskolákban: A roma tanulókkal szembeni etnikai diszkrimináció mechanizmusai](#). *European Sociological Review*, 2021, Vol. 37, No. 6, pp. 899-917.
- Lambrev, V., Kirova, A. és Prochner, L. (2020). [Oktatási reformok a befogadásért? A szakpolitika és a gyakorlat közötti szakadékok kikérdezése a bulgáriai kora gyermekkori oktatásban](#). *Education Inquiry*, 11:2, pp. 126-143.
- Lancee, B. (2021). [Etnikai diszkrimináció a munkaerő-felvétel során: Csoportok összehasonlítása különböző kontextusokban. Egy nemzetek közötti terepkísérlet eredményei](#). *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(6), pp. 1181-1200.
- Taghizadeh, Larsson J. (2021). [Eseti terhelés, időnyomás és diszkrimináció: Azok az iskolaigazgatók, akiknek kevesebb idejük van az e-mailes levelezésre, nagyobb valószínűséggel diszkriminálnak az e-mailes válaszaikban?](#). *Journal of Behavioral Public Administration*, 4 (2).
- Lippens, L., Baert, S., Ghekiere, A., Verhaeghe, P.-P. és Derous, E. (2020). [Vajon az etnikai kisebbségekkel szembeni munkaerő-piaci diszkrimináció jobban magyarázható az ízléssel vagy a statisztikával? A Systematic Review of the Empirical Evidence](#). IZA Discussion Paper No. 13523.
- Messing, V. (2017). [Differenciálás a készülődésben: A romák iskolai szegregációjának következményei a Cseh Köztársaságban, Magyarországon és Szlovákiában](#). *European Education*, 49:1, pp. 89-103.
- Mikula, Š. és Montag, J. (2022). [Romák és bürokraták: A Field Experiment in the Czech Republic](#). *MUNI ECON Working Papers*, 2022-01, Masaryk Egyetem.
- Nathan, Noah L. és Ariel White (2021) Experiments on and with Street-Level Bureaucrats, in: James Druckman és Donald Green (szerkesztők) *Handbook of Advances in Experimental Political Science*, Cambridge University Press
- Neumark, D. (2018). A munkaerő-piaci diszkrimináció kísérleti kutatása. *Journal of Economic Literature*, 56 (3), pp. 799-866.
- OECD (2012): [Egyenlőség és minőség az oktatásban: A hátrányos helyzetű tanulók és iskolák támogatása \(2012\)](#). OECD Kiadó.
- OECD (2019) [Balancing school choice and equity: an international perspective based on Pisa](#). OECD Kiadó.
- Ohidy, A. és Forray, K. R. (2019). *Az egész életen át tartó tanulás és a roma kisebbség Közép- és Kelet-Európában*. Emerald Publishing Ltd.
- Olsen, A. L., Kyhse-Andersen, J. H. és Moynihan, D. (2021). [Az esélyek egyenlőtlen elosztása: A National Audit Study of Bureaucratic Discrimination in Primary School Access \(Az általános iskolába való bejutás bürokratikus diszkriminációjának nemzeti ellenőrzési tanulmánya\)](#). *American Journal of Political Science*.
- Simonovits, G., Simonovits, B., Vig, A., Hobot, P., Németh, R. és Csomor, G. (2021). Vissza a "normálisba": egy kormányzati diszkriminációval foglalkozó online civil szervezet kampányának rövid életű hatása Magyarországon. *Politikai tudományok kutatása és módszerei*, pp. 1-9.

Zschirnt, E és Ruedin, D. (2016) [Ethnic discrimination in hiring decisions: a meta-analysis of correspondence tests 1990-2015](#). *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42:7, pp. 1115-1134.

6. Függelékek

6.1. Háttérinformációk a bolgár iskolakísérletről

A nyers válaszadási arányok kiszámítása

A1. táblázat. A nyers válaszadási arányok kiszámítása avatarok szerint

	művelt romák	tanult nem roma nemzetiségűek	nem roma nemzetiségűek	lowed Roma	összesen
sorok az összevont adatokban (iskolák célzott+második küldés+második válasz)	160	138	139	185	622
második küldés	29	19	11	54	113
rossz cím	1	1	0	4	6
válaszok	99	97	116	73	385
2. vagy további válaszok	3	1	2	3	9
válaszoló iskolák	94	98	114	70	376
célzott iskolák	126	120	126	128	500
elért iskolák	125	119	126	124	494
az iskolák nem válaszolnak	29	23	12	54	118
nyers válaszadási arány	75%	82%	90%	56%	76%

Megjegyzések: Az A1. táblázat az egyes avatarok által küldött és fogadott üzenetek számát mutatja be. Néhány iskola esetében az üzeneteket kétszer küldték el, és néhány iskola többször válaszolt: ezeket a duplikált üzeneteket figyelmen kívül hagytuk az elemzés során.

Fontos iskolai dátumok Bulgáriában

A1. táblázat. Vizsgálati időpontok és az iskola befejezése iskolatípusonként és évfolyamonként 2021-ben

	általános iskola (1-7. osztály)	középfokú (1-10. vagy 1-12. osztály)*
Június 11-15.		10. osztály
június 16.	7. osztály	7., 10. osztály
június 17.	7. osztály	7., 10. osztály
június 18.	7. osztály	7., 10. osztály
július 2.	az általános iskola elvégzéséről szóló bizonyítványok kiállításának határideje	
június 15.	tanév vége a 4-6. osztályosok számára	
június 30.	a 7-11. osztályosok tanévének vége	

* az iskolarendszer áttekintése a https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/bulgaria_en oldalon található.

6.2. Példák az iskolai válaszokra

Példák az iskolai válaszokra Bulgáriában

a) Kedves, informatív válasz, amely minden kérdésre választ ad (képzett roma szülő kapta).

"Jó napot, Ms Atanasova,

A jelentkezési lapot az iskolában vagy erre az e-mailre kell benyújtania, elektronikus aláírással ellátva, de csak azután, hogy gyermeke befejezte a negyedik osztályt. Minden más dokumentumot hivatalból kérünk az előző iskolától.

A beiratkozást a szülő vagy a gondviselő végzi, és a gyermek személyi igazolványára és születési anyakönyvi kivonatára van szükség.

Négy ötödik osztályunk lesz - egy német és három angol. Mindenki tanulni fog a választható osztályokban, emellett matematikát és bolgár nyelvet és irodalmat.

Nincsenek átutalási határidők. Jelenleg összesen legfeljebb 12 hely áll rendelkezésre.

Az ötödik osztályba való felvételhez nem tartunk vizsgákat.

Ez a honlapunk - <http://xxx>

xxx (az iskolai tisztviselő neve), igazgató"

b) Durva válasz, amely nem tartalmaz közvetlen válaszokat (nem roma származású, tanult szülő kapta).

"Helló!

Az iskola honlapján a 4. osztály utáni felvételtől van információ. "

c) Udvarias válasz, kevés közvetlen választ tartalmazó válasz (alacsony iskolai végzettségű, nem roma szülő kapta)

"Helló!

Jelenleg nincs üres állás a xxx (az iskola neve) iskolában. Az új tanév elején lehet, hogy lesz hely, ha egy tanuló elhagyja az iskolát. "

d) Durva válasz, amely csak elutasító választ tartalmaz (alacsonyan képzett roma szülő kapta)

"Helló. Nincsenek üres állásaink. "

e) Durva válasz, beleértve az ötből egy választ (alacsony iskolai végzettségű roma szülő kapta)

"Tartsd szemmel az iskola honlapját az információkért. A szükséges dokumentumok a 4. osztályos bizonyítvány és a jelentkezés.

Szép napot!

xxx (az iskola neve)"

Példák a magyarországi iskolák válaszaira

a) Az iskolák tájékoztatják a szülőket, hogy az iskola nem köteles felvenni a gyermekeket a körzetükből, a jelentkezési folyamat már lezárult, és nincs szabad helyük:

"... nem kerületi iskola, így a leendő első osztályainkba való jelentkezés határideje már lejárt, az osztályaink megteltek... " (egyházi fenntartású iskola)

"nem kerületi iskola, így nem köteles felvenni a "közeli" lakosokat. Sajnálattal tájékoztatjuk Önöket, hogy a szülői igények felmérése céljából iskolánkba történő előzetes beiratkozás a múlt héten lezárult. A felvételi döntések és az osztálybeosztás már megtörtént. Késői beiratkozásra nincs lehetőség".

"Iskolánkba xxx és környékének református gyülekezeteiből érkeznek diákok. A jelentkezési határidő 2021. január 15. volt. A felvételi döntés megszületett, nincs szabad helyünk. Sok sikert kívánok az iskolaválasztáshoz"

b) Az iskolák tájékoztatják a szülőt, hogy csak a körzetükbe tartozó gyermekeket veszik fel, és a lakóhely igazolását kérik.

" Kizárólag xxx lakcímkártyával és xxxxx-i lakcímnnyilatkozattal rendelkező gyermekeket fogadunk." (nem említve az üres álláshelyeket)

6.3. Háttérinformációk a bolgár lakásépítési kísérletről

A.4. táblázat. A minta települései jogosultsági szabály és kezelés szerint

szabálytípus*	ellenőrző önkormányzatok	kezelt települések
2	Sliven	Gabrovo
3 és 5	Nova Zagora, Tryavna, Razlog, Satovcha, Elena, Simitli, Polski Trambesh,	Dryanovo, Tryavna, Galabovo, Radnevo, Chirpan, Garmen, Dupnitsa, Simitli, Kyustendil
4	Sevlievo, Veliko Tarnovo, Gorna Oryahovitsa, Sandanski, Yakoruda Blagoevgrad	Kotel, Kazanlak, Sztara Zagora, Ljaskovec, Pavlikeni, Szvisztov, Gotse Delcsev, Petrics, Bobov dol.

*szociális lakhatásra való jogosultsághoz többéves lakóhely szükséges

6.4. Levélminta a cseh telephelyi kísérletben

Tisztelt Polgármester Úr!

Tavaly nyár óta önkéntesként dolgozom egy körülbelül 15 fős, 12-16 éves gyerekekből álló informális csoporttal. Mivel a Covid miatt sok órát kihagytak az iskolából, hetente egyszer találkozunk korrepetálásra, de igyekszem segíteni nekik abban is, hogy a szabadidejüket értelmesen töltsék el. Tavaly nyáron táncklubot indítottunk, ahol a gyerekek hagyományos cseh és morva (roma) táncokat tanulnak. Ez csak egy amatőr táncscsoport, de a gyerekek tényleg nagyon motiváltak és tehetségesek. Ráadásul nekem magamnak is van szakmai tapasztalatom a népi (roma) táncok koreográfiájában (tánckonzervatóriumban végeztem), és a gyerekek már második nyáron egymás után edzenek. Tehát az eredmény nagyon jó. Szeretnék küldeni egy linket a YouTube csatornánkhoz, de még dolgozunk rajta, így ez jelenleg nem lehetséges.

Az egyik gyerek édesanyjával azt tervezzük, hogy tábort szervezünk a gyerekeknek, egy kirándulással egybekötve a Cseh Köztársaság egy másik részébe. Azért írok Önnek, mert szeretném megkérdezni, hogy lehetséges lenne-e önkormányzati helyiséget kapni ehhez a tánc táborunkhoz, két napra, valamikor 20.8. és 30.8. között. Szponzori adományokból és a szülők kisebb hozzájárulásaiból működünk, így nem engedhetjük meg magunknak, hogy kereskedelmi helyiségeket béreljünk. Ezért örömmel vennénk, ha önkormányzati helyiségeket kapnánk ingyen vagy jelképes bérleti díjért. Ez lehet egy iskola vagy más önkormányzati helyiség - csak egy elég nagy helyiségre van szükségünk, megfelelő padlóval és akadálymentes WC-vel.

Hálás lennék, ha tájékoztatást küldene nekem a táborunk számára önkormányzati helyiségek megszerzésének lehetőségeiről és feltételeiről, a nyilvános szereplés lehetőségéről. Valamint, ha

esetleg tudnának ajánlani valami olcsó, gyerekeknek megfelelő szállást a környéken (tábor, vendégház, turistaszálló, stb.).

Üdvözlettel,

tipikus cseh (roma) név